

ROUBÍKOVÁ-ŠVEHLOVÁ, Jana:

Dcery nepřátel státu. Psychologický obraz.

Nakladatelství Columbus, Praha 2011, 327 stran

VITTVAROVÁ, Zuzana (ed.):

Osudová kaňka. Příběhy dcer politických vězňů Československa

Nakladatelství Stehlík, Voľary 2011, 492 stran

Autorce první z obou souběžně recenzovaných publikací Janě Roubíkové-Švehlové nelze upřít průkopnickou roli při vzniku ojedinělého projektu společnosti dcer československých politických vězňů (občanské sdružení Dcery 50. let). Počátkem devadesátých let pracovala ve Spojených státech pod vedením Jerolda M. Posta, profesora politické psychologie a mezinárodních vztahů (zde si dovoluji upravit překlad z americké angličtiny, kde stojí *mezinárodních záležitostí*, což nelze považovat vzhledem k českému lexikálnímu úzu za adekvátní anglickému *matters*, pozn. aut.), na Univerzitě George Washingtona na své absolventské práci, zaměřené na psychologické důsledky věznění a represálií rodin politických vězňů pro jejich děti. Sama jako dcera mnoho let vězněného právníka a letce RAF měla s životní rolí „dcery nepřítelů tzv. lidovědemokratického státu“ vlastní hořké zkušenosti. Zaměřila se na porovnání a výzkum vzpomínek podobně „postižených“ dcer. Prostřednictvím inzerátu v tisku vyhledala v původní vlasti první statečné dcery se stejným stigmatem z dob stalinistické minulosti.

Získala od nich dvanáct výpovědí revokujících vzpomínky, prožitky a pocity kolem zatčení, věznění a návratu otce či obou rodičů, dvanáct výpovědí o zážitcích, které mnohé z nich po řadu let vytěsňovaly. Nabyly totiž dojmu, že polistopadová společnost se o ně již nezajímá. Výpovědi byly pořízeny na základě polostrukturovaných rozhovorů, do značné míry přijímajících metodiku orální historie. Slova pamětnic volně plynou, občas se stane, že se jakoby „zacyklí“, zachytí se za zvláště tíživou vzpomínku, vracejí se k ní znovu a znovu. V závorkách za výroky autorka uvádí emocionální projevy doprovázející vzpomínání (smích, pláč, povzdechy). Autenticita příběhů uchopí okamžitě čtenáře „za duši“.

Obhájením dizertační práce roku 2000 celá záležitost pro autorku zdaleka nekončila. V roce 2004 přednášela studentům Karlovy univerzity, následujícího roku se zúčastnila konference pořádané Ostravskou univerzitou na opomíjené téma postavení dětí politicky pronásledovaných a jejich rodin za totalitního režimu. V té době prakticky jedinou prací, jež se systematicky zabývala společenskými důsledky pro blízké vězňů z politických důvodů, byla práce Ivana Gadourka a Jiřího Nehněvajsy *Žalářování, pronásledování a zneuznání: Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*, vydaná Masarykovou univerzitou v Brně roku 1997. Ani dnes k tomuto tématu, bohužel, kromě několika dílčích studií (např. Pavlína Formánkové-Kourové) není publikováno o mnoho více. Z tohoto pohledu lze svědectví představená veřejnosti v knize J. Roubíkové-Švehlové jen přivítat.

Na druhé straně je však třeba s politováním dodat, že autorka patrně nemá touto publikací příliš mnoho šancí rozproudit tolik potřebnou společenskou diskusi na dané téma. Zřejmě se vydala na „hon mnoha zajců“, kteří se rozeběhli různými, méně žádou-

cími směry. Vědecké, psychologické zaměření by bylo tak potřebné, kdyby se podařilo je více zakotvit ve středoevropské realitě, tj. hlouběji se opřít o dosud publikované práce zaměřené např. na potomky obětí holokaustu či osob odvezených do sibiřských gulagů.

Poplatnost původnímu americkému vydání pod názvem *Enemies' Daughters: the psychological legacy* působí v českém prostředí obtížně vstřebatelným dojmem. Nejde jen o překlad překypující amerikanismy. Za mnohé uvedme následující příklad: *To, co nabyli na sebedůležitosti* (tj. sebevědomí, pozn. aut.), *jim scházelo na odborných znalostech* (citát ze s. 26 v textu věnovaném popisu poměrů v československých institucích po „vyakčnění“ prvorepublikových odborníků, kdy jejich místa zaujaly dělnické kádry). Tato drobnější vada na kráse by se dala snad pominout. Mnohem horší je, že autorka před českým vydáním nekonzultovala s některým z historiků zaměřených na české dějiny 20. století dvě až tři populárně laděné kapitoly, které měly v původní verzi uvést neinformovanou americkou veřejnost do problematiky českých dějin. Nejenže ustrnula v zjednodušené verzi dějin „doby temna“, vycházející z Palackého (jako by dějiny zemí Koruny české v Rakouské monarchii nebyly souběžnými, osudově propojenými dějinami dvojího, vlastně „trojího lidu“ – dějinami spoluzití komunit reformované, katolické a judaistické). Dokonce se v části věnované okupaci dopustila výroku hrubě deformujícího historickou skutečnost: *Na počátku druhé světové války, po obsazení českého pohraničí v roce 1938 a v březnu 1939 i zbytku země, prohlásil Adolf Hitler z Pražského hradu, že se ze slovenského území stává nezávislý stát. A co Msgr. Tiso a spol.? Bylo by příliš složité zasadit jeho part do příběhu na patřičné místo?*

Inu což, řekne si možná na tomto místě laskavý čtenář, autorka přece není profesionální historička, soustředme se na přínosnou metodu ženského pohledu a příběhy dcer politických vězňů samých. Přesto však si dovoluji ještě jednu malou odbočku týkající se právě metody.

Bylo by zajímavé zjistit, nakolik se v českém vydání autorka inspirovala prací Pavly Frýdlové s názvem *Ženská vydrží víc než člověk. Dvacáté století v životních příbězích 10 žen* (Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, o.p.s., Praha 2006)? Jedná se o deset příběhů žen ze středoevropského prostoru (některé z nich se narodily ještě na sklonku první světové války v různých koutech monarchie a do Československa se dostaly díky stěhování rodin nebo sňatku). Rozptýl sociálního původu protagonistek je značný: od intelektuálek po ženy z lidu, dokonce zde vystupují dvě údernice a zlepšovatelky nalezené podle článků v oblíbeném časopise pro ženy *Vlasta*. Jejich příběhy zachycují zkušenosti z okupace, holokaustu, stalinistické éry, Pražského jara i šedivých let normalizace. Jde o poutavé zobrazení každodennosti v údělu ženy, velkou politickou historií opomíjeném. Socioložka Jiřina Šiklová v předmluvě přílehlavě charakterizuje publikaci výrokem: *Žen se na názor na velké dějiny nikdo neptal.*

Feministická východiska nemůžeme v knize J. Roubíkové-Švehlové pominout. Pokud je ovšem její publikace určená průměrné české veřejnosti, troufám si i z pozice ženy „na ženská témata citlivé“ konstatovat, že i zde může autorka narazit na malé porozumění u českých čtenářek.

Občas se totiž vyslovuje, jako by bylo v její původní vlasti běžné, že *manžel spravuje peníze, které si manželka vydělá, a dává jí jen skromné prostředky na nákup potravin*. Nebo na jiném místě, jako by zde byla *struktura rodiny, v níž otec zachází s matkou stejně jako*

s jejich dětmi. A také, že u manžela, který očekává, že mu žena vždy vyhoví, dítě později zpozoruje jeho „servilnost“ k nadřizeným. Podle autorky se tedy v Československu nedá ve vztazích mezi muži a ženami počítat s existencí „čehosi“, co přišlo s demokratickými ideály a vytvořilo pojetí „svobodného člověka“ jako ve Spojených státech a ve Francii. Co si ale počít v této perspektivě např. s feministickou teorií rovněž motivovaným výzkumem domácího násilí a psychického teroru v některých rodinách amerických vojáků z povolání, zejména s domorodými manželkami přivedenými z exotických válečných misí, na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století? V těchto případech též revoluční ideály partnerské rovnosti nestihly zapustit kořeny? Co si pak má domácí čtenářka či čtenář, z těch, kteří dospívali v těsně předlistopadové či polistopadové době a byli již vychováni v ovzduší alespoň základního respektu k tradici amerického boje za demokracii ve válkách studených i horkých, počít se srovnáním pocitů dítěte vězňených rodičů s pocity dětí, které byly odloučeny od svých otců během války ve Vietnamu (s. 114) v poněkud bizarně zobecňující kapitole „Výzkum psychologických následků u dětí vězňů“? Zde by bylo opravdu zapotřebí uvést současného českého čtenáře do dobového amerického kontextu.

Nyní k samotným příběhům vybraným z prostředí dcer českých politických vězňů a vězeňkyň. Příběhy působí, jak již bylo řečeno výše, velmi autenticky. Představují nesporně nejhodnotnější část publikace. Zaráží však úzký výběr „vzorku“ dotazovaných, soustředěný pouze na ženy několika ročníků, které chodily do základní školy zhruba ve druhé polovině padesátých let, zcela s vypuštěním žen ze Slovenska. U velmi expresivně působícího příběhu Dagmar Stachové z Moravy, jejíž otec je v úvodu charakterizován jako člen protikomunistické skupiny *Světlana*, narážíme na vyložene nepodložené podrobnosti o popravě dvou manželů lékařů, kteří měli ošetřovat zraněné členy skupiny. Převážily pověsti tradované v okolí v době reálného děje, kdy protagonistce příběhu byly pouze dva roky. Nebylo opravdu možné tyto skutečnosti ověřit na základě dokumentace případu a doplnit je dalšími dostupnými ústními či písemnými prameny?

K pozoruhodným příběhům, zaznamenaným dcerami, které byly v době zatčení svých otců již v takovém věku, že byly víceméně schopné porozumět situaci, patří případ otce Hany Součkové. Šlo o veřejně aktivního, oblíbeného muže, profesí lékárníka a drogistu, člena Rotary Clubu, sportovce a sokola. Byl zatčen v létě roku 1951 (Haně bylo tehdy třináct let) a více než za rok (v září 1952) odsouzen jako člen odbojové, resp. slovníkem tehdejší doby „teroristické“, skupiny „Včela“ ke dvanácti letům vězení. Praviděpodobně šlo o činnost vyprovokovanou StB. Otce Hany Součkové po třinácti měsících samovazby zlomili vyšetřovatelé k výpovědi, že rozdával ostatním členům skupiny zbraně a podílel se na práci s vysílačkou. Údajně byl též v kontaktu s agentem cizího státu. Jedním z později zneužitých motivů, které mohly patřit k podnětům pro sledování a posléze i zatčení Hanina otce, byla též skutečnost, že z něho v roce 1949 jakýsi blíže neznámý muž vymámil potvrzení o členství v Rotary Clubu pro jistého emigranta v západní okupační zóně Německa. V té době byla již činnost této „buržoazní“ organizace dávno zakázaná. Dalším důvodem kriminalizace živitele rodiny moha být i rodinná sbírka obrazů a pouhý fakt, že rodina patřila k době situovaným a známým. Po zatčení otce následovala společenská ostrakizace rodiny. Dcery nemohly studovat, matka, pronásledovaná šikanou komunistů v práci i v běžném životě, onemocněla. V tomto

ohledu se příběhy dcer odsouzených v naprosté většině navzájem velmi podobají.

Přes veškeré pozitivní momenty spojené s úsilím autorky otevřít v českém prostředí dosud tabuizované téma musíme konstatovat, že se u publikace *Dcery nepřátel státu. Psychologický obraz* z velké části jedná o ztracenou příležitost.

Naproti tomu publikace s názvem *Osudová kaňka. Příběhy dcer politických vězňů Československa*, sestavená Ing. Zuzanou Vitvarovou, si vytkla cíle mnohem reálnější. Nezaměřila se na pravděpodobně předčasné zobecňování a psychologický výklad fenoménu „uloupeného dětství“. Jejím cílem bylo předvést co možná pestrou a širokou paletu příběhů dcer rodičů vězněných v padesátých letech pro politické aktivity, „buržoazní“ původ, pro věrnost rodnému selskému gruntu, službě řeckokatolické církvi, působení v západním spojeneckém vojsku za druhé světové války nebo jen z důvodů křivého udání, založeného na propagandou zjiřtené vidině prospěchu. Ze známých osobností kulturního života první republiky a těsně poválečného období se podařilo k otevřenému vzpomínání získat dcery literárního kritika a redaktora Bedřicha Fučíka a spisovatele Františka Křeliny (oba odsouzeni v procesech s katolickými intelektuály a literáty-ruralisty, kteří měli v pokřiveném dobovém vnímání ze *závadných ideových hledisek glorifikovat překonaný způsob života na venkově za kapitalismu*). Nositelky příběhů pocházejí ze všech koutů Čech, Moravy a Slovenska, z nejrůznějšího sociálního prostředí. V rozhovoru s Milenou Nyklovou v *Knižních novinkách* (2011, č. 24–25) Z. Vitvarová uvádí: *Tyhle příběhy bylo potřeba poskytnout širšímu auditoriu. Soustředit je v knize, která bude mít ty nejlepší parametry. Bude vázaná, vzpomínky budou ilustrovány fotografiemi a dokumentačními materiály a všechno bude na krásném papíře. Zkrátka radost vzít takové paměti do ruky. V šedesáti dvou příbězích je zachycen osud sedmdesáti dcer nepřátel státu.*

Zuzana Vitvarová měla v období tří let, kdy kniha vznikala, s editováním již určité zkušenosti. Původně připravovala jejich prvotní, stručnější verze pro internetové stránky občanského sdružení Dcery 50. let. Pracovala s nositelkami příběhů ve snaze inspirovat je nikoli pouze k vyčerpávajícímu popisu tíživých vzpomínek na okolnosti zatčení, věznění rodičů a související rodinná traumata, ale spíše ve snaze podnitit je k vyhmátnutí jedinečného detailu, unikátního střípku zasuté reality, který by umožnil tyto vzpomínky ozvláštňit. Mnohdy se tak podařilo prozářít jiskřičkou humoru i nejchmurnější vyprávění. Takto pojaté příběhy nepůsobí pouze tragicky, nezaměřují se jen na „nenahraditelné ztráty“ (bezpečí domova, způsobu života na určité úrovni, rodinných svazků, možnosti studovat a prožít život dle vlastního výběru, podlomené zdraví), ale místy se jim daří poukázat i na zisky (nečekanou pomoc cizích lidí v případě vystěhovaných z města na venkov, silnou sourozeneckou solidaritu, laskavou péči prarodičů, vyburcování vlastních sil k přežití za každých podmínek, přimknutí se k víře a citlivost při hledání spravedlnosti, schopnost udržet vlastní rodinu dcer přes veškeré překážky ve funkčním stavu, umění odlišit pravé životní hodnoty od „vnějšího pozlátka“ atd.). Rovněž je třeba dodat, že výše popsané podání příběhů jim pranic neubírá na autenticitě.

Nyní se zastavme u několika příběhů podrobněji. Rodinu známého pražského architekta Ferdinanda Fencla postihlo zatýkání v padesátých letech vícenásobně. Jeho dcera Daniela se ve svých vzpomínkách domnívá, že jejího strýce zatkl proto, že byl ve vedoucí pozici na magistrátním úřadě v Jáchymově. V časech přeměny města v zá-

zemí lágřů, potřebných k těžbě uranu pro potřeby stalinistických válečných plánů, bylo třeba jej odtud „rázně odstranit“. Otec Daniely projektoval nejen polikliniku na Karlově náměstí, ale též budovy spojené s těžbou v Jáchymově. Strýc byl odsouzen za velezradu ke 22 letům, otec za sabotáž k 7 letům. Měl nakonec „štěstí v neštěstí“, neodseděl si celý trest, ale „pouze“ 5 let. Zato měl zničené zdraví. Oběma odsouzeným se podařilo v roce 1967 dosáhnout obnovy procesu, anulování původního rozsudku. Získali též jistou částku finanční kompenzace. To byl v té době nepříliš častý úspěch. Celé řadě postižených a jejich příbuzným bylo koncem šedesátých let a počátkem normalizace doporučeno, aby žádosti o obnovu procesů ve vlastním zájmu stáhli.

Dalším pozoruhodným příběhem je vyprávění novopacké rodačky Marie Hrubé, rozené Pavlovcové, s lehce humorně pojatým názvem „Manžel stíhač v RAF, tatínek sokol a jiné neodpuštělné skutečnosti“. Již tento název napovídá, co přispělo k „nežádoucímu profilu“ Mariiých nejbližších. Byla dokonce několikanásobně postižena: od ledna roku 1950 byl její manžel 18 měsíců vězněn na Mírově, o pět let mladší bratr dostal po neúspěšném pokusu o emigraci 12 let, z čehož 10 let strávil v jáchymovských dolech. Otec paní Marie, Václav Pavlovec, statečný odbojář, který ukrýval osoby pronásledované okupanty, a vedoucí osobnost místního Sokola, byl po znárodnění svého truhlářství odsouzen za údajnou spekulaci (přístup národní správy k živnostníkům byl tak „nevypočitatelný“, že např. i rozumná snaha nepromarnit materiál se dala zneužít proti původnímu majiteli) k 5 letům věznění v obávané věznicí ve Valdčích. Jedinou výhodou pro jeho blízké byla skutečnost, že „Kartouzy“ (podle někdejšího kláštera, kde je věznice umístěna) se nacházely poměrně blízko domova. Odpadly drahé a úmorné cesty na návštěvy na druhý konec republiky. UVězněnému tatínkovi bylo 62 let. Přežil komunistický kriminál snad díky tomu, že byl trénovaný sportovec.

Za unikátní – z mého pohledu dokumentaristky politických případů, vyprovokovaných agenty Státní bezpečnosti a sloužících k preventivnímu zastrašení antikomunistické veřejnosti – považuji příběh Viktorie Melicharové, rozené Špalkové. Tato pamětnice, pocházející po otci ze starého východočeského selského rodu, s nevšední trpělivostí po letech rozplétala podivné peripetie zatčení jejího otce a temnou roli údajného agenta americké zpravodajské služby (či dvojitého agenta) Josefa Hůrky.

„Perlou“ mezi příběhy jsou dojemné vzpomínky dcery řeckokatolického kněze z východního Slovenska Márie Pešekové, rozené Horňákové. Putování na návštěvu otce vězněného v Ilavě – ústřední motiv téměř každého příběhu – tentokrát vylíčené bezprostředně optikou nic nechápajícího, vyděšeného dítěte, se mění v neopakovatelné drama: *Otecko je predsa zakliaty! Ten zlý čarodej ho zakliat. Vierka otecka zachráni, nebojí sa, ani čarodeja sa nebojí. Musí íť k oteckovi, objat' ho, povedať mu, ako ho majú všeci radi a ako veľmi, veľmi im doma chýba. Letí ako strela k oteckovi. Beda, cestu jej zatarasí veľký chlap [...]. Utečie tým obrovským rukám, urobí niekoľko krokov späť a skúša to z druhej strany, ale aj tu je dozorca!* („Cesta do Ilavy“, s. 331).

Takto pojaté vzpomínky na dětství „zakleté totalitními čaroději“ si své čtenáře mezi českou veřejností nepochybně najdou. Zbývá jen popřát i synům vězněných z politických důvodů, aby též vyšli z anonymity! Jejich vzpomínky s takovou otevřeností a v takovém rozsahu dosud publikovány nebyly.